

ODREĐIVANJE ODNOSA IZMEĐU DIJELOVA SLOŽENE REČENICE U NJEMAČKIM GRAMATIKAMA

U svom rječniku lingvističkog nazivlja Theodor Lewandowski navodi više značenja pojma »gramatika«.¹ Gramatika je najčešće knjiga u kojoj su sabrana pravila i zakonitosti jezičnih oblika i pojava. Također označava područje lingvistike koje se bavi građom i promjenama jezičnih oblika. Daljnje značenje gramatike jest sustav, jeziku imanentna struktura. I naposljetku, pod gramatikom se razumijeva jezično-teoretski model.

U naslovu ovog priloga pojam »gramatika« upotrijebljen je u dva značenja — usporedit ćemo različita djela u kojima su razvrstana pravila i zakonitosti jezičnih oblika i pojava, a koja se temelje na različitim jezično-teoretskim modelima koji ujedno predstavljaju i neku vrstu pregleda razvoja njemačke lingvističke teorije od mladogramatičara, preko gramatike sadržaja (*inhaltbezogene Grammatik*) do suvremenog strukturalizma i teorije valentnosti.

Složena rečenica jedan je od jezično-teoretskih pojmova koje bismo vjerojatno u početku odredili kao jednoznačan; pokušat ćemo provjeriti ispravnost takvog stava uspoređivanjem kriterija za određivanje odnosa između dviju rečenica koje tvore cjelinu — složenu rečenicu.

Prva vrsta odnosa koji se može ustanoviti između dviju rečenica jest odnos zavisnosti.

Jedan od najpoznatijih predstavnika njemačke mladogramatičke škole Hermann Paul² utvrđuje dva oblika izražavanja međusobne zavisnosti, odnosno nezavisnosti: usporednost (*Beiordnung*) i podređenost (*Unterordnung*). Potpuno samostalnom on smatra samo rečenicu koja se nalazi sama za sebe.

Dvije rečenice, koje tvore novu rečeničnu cjelinu, uvijek se nalaze u nekom međusobnom odnosu. U slučaju usporednosti zavisnost povezanih rečenica je obostrana. To su prije svega paralelne rečenice i rečenice koje označavaju suprotnost, npr.:

Er lacht, sie weint.

Usporedne se rečenice mogu povezivati na tri načina: asindetski, veznicima te pokaznim zamjenicama i priložima.

Hermann Paul razlikuje dvije vrste rečenica koje se nalaze u odnosu podređenosti. Prvu vrstu čine rečenice koje su logički podređene, ali formalno pokazuju elemente usporednosti, npr.:

Ich kam nach Hause, es schlug gerade 12 Uhr.

Drugu vrstu čine rečenice kod kojih je odnos logičke podređenosti i formalno izražen, npr. mjestom glagola.

Pri određivanju odnosa zavisnosti dviju rečenica koje tvore rečeničnu cjelinu H. Paul primijenjuje, dakle, dva kriterija — semantički (logička podređenost) i sintaktički (red riječi).

¹ Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1976, sv. 2.

² Hermann Paul, *Deutsche Grammatik*, Halle (Saale), 1959.

Walter Jung,⁵ autor često upotrebljavane gramatike, međuodnose rečenica određuje isključivo prema formalnim, sintaktičkim kriterijima.

U zavisnoj rečenici glagol je redovito na zadnjem mjestu, s glavnom je rečenicom povezuje veznik, te odnosna ili upitna zamjenica.

Dudenova⁴ gramatika, koju smatraju najkompetentnijim normativnim priručnikom, ne objašnjava međuzavisnosti, već određuje dvije skupine rečenica koje označavaju zavisnost. To su rečenice koje u rečeničnom sklopu zauzimaju mjesto dijela elementarne rečenice (npr. subjekt, objekt), te rečenice koje se javljaju u ulozi atributa. Ponovno je, dakle, riječ o sintaktičkim kriterijima.

Ingerid Dal,⁵ kao i Hermann Paul, razlikuje dvije vrste odnosa zavisnosti — usporodnost (*Beiordnung*) i podređenost (*Unterordnung*).

Njezino je određenje usporodnosti formalnog karaktera, jer prema elementima spajanja razlikuje tri tipa povezivanja: asindetski, rečenice spojene pokaznim elementima, te rečenice povezane usporodnim veznicima.

Za rečenicu, koja je u odnosu prema drugoj podređena, navodi tri, kako sama kaže, formalna, odnosno sintaktička kriterija: red riječi, modus glagola, uvodnu riječ.

Gertraud Müller i Theodor Frings⁶ u svojoj studiji o nastanku njemačkih *daß*-rečenica, *daß*-rečenice prema nadređenoj rečenici određuju na temelju sintaktičkih kriterija.

Rečenica koju uvodi veznik *daß* može biti subjektna ili objektna, tj. njezina funkcija unutar rečenične cjeline odgovara funkciji dijela rečenice u elementarnoj rečenici. Odnos podređenosti ne objašnjava se pobliže.

Erich Drach u svom članku »Hauptsatz und Gliedsatz«⁷ određuje međuodnos dviju rečenica na temelju uključivanja (*Einordnung*) misaono-jezičnog čina B u misaono-jezični čin A, znači prema kriteriju koji bi u odnosu prema dosadašnjim podjelama bilo pogrešno nazvati semantičkim. Taj bi kriterij trebalo označiti kao kriterij upotrebe jezika u funkciji mišljenja.

Karl Boost⁸ određuje odnos zavisnosti glavne i sporedne rečenice prema formalnim ili kako ih on naziva gramatičkim kriterijima u kojima se očituje »sinsemantički« element.

Johannes Erben⁹ određuje odnos podređenosti prema formalnim kriterijima — zavisne se rečenice javljaju na mjestima verbaliziranja nominalnih jedinica.

Hans Glinz¹⁰ u svom djelu »Der deutsche Satz« ne spominje međuodnos rečenica, jer je taj međuodnos impliciran njegovim određivanjem rečenice »(...) durch die vorschwebenden Inhalte in ihrer verschiedenen Stufung von der Gesamtaussage bis hinunter zum einzelnen Wort, und von der vorschwebenden rhythmischmelodischen Bewegungsform, die auf ihre Weise denselben Gesamthalt zwar nicht aussagen, wohl aber ausdrücken, musikalisch untermalen und tragen soll.«

⁵ Walter Jung, *Grammatik der deutschen Sprache*, Leipzig, 1967.

⁴ Duden, *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Mannheim, 1973.

⁵ Ingerid Dal, *Kurze deutsche Syntax*, Tübingen, 1966.

⁶ Gertraud Müller — Theodor Frings, *Die Entstehung der deutschen daß — Sätze*, Berlin, 1963.

⁷ *Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik*, ur. Hugo Moser, Darmstadt, 1969.

⁸ Karl Boost, *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes*, Berlin, 1964.

⁹ Johannes Erben, *Abriss der deutschen Grammatik*, Berlin, 1958.

¹⁰ Hans Glinz, *Der deutsche Satz*, Düsseldorf, 1957.

Hans-Jürgen Heringer¹¹ određuje međuodnose rečenica prema kriteriju izoliranosti, odnosno prema tome postoji li među dvjema rečenicama uopće neki odnos ili ne.

Rečenice koje se javljaju izolirano jesu glavne, dok su zavisne rečenice one koje ne mogu stajati izolirano. Ovaj bismo kriterij mogli također uvrstiti u skupinu kriterija koji se osnivaju na formalnim oznakama.

Ulrich Engel,¹² jedan od najpoznatijih predstavnika gramatike zavisnosti, smatra da bi bilo gotovo suvišno dijeliti rečenice na glavne i zavisne kad ne bi bilo osobine koju on naziva potencijalnom autonomijom, a koja je isključivo osobina glavne rečenice. Prema tome i u ovom je slučaju presudan formalni kriterij.

Klaus Brinker¹³ smatra da opis sintagmatskih odnosa rečenica zapravo i nije predmet strukturalističke sintakse već prije svega tekstualne lingvistike.

Gerhard Helbig, jedan od vodećih teoretičara teorije valentnosti u gramatici, čiji je suautor Joachim Buscha,¹⁴ određuje odnose unutar složene rečenice na temelju načela valentnosti.

Složene rečenice nastaju spajanjem više osnovnih struktura u novu, kompleksnu cjelinu, bilo koordinacijom bilo subordinacijom. Zavisnost rečenica temelji se na valentnosti — sve se zavisne rečenice, naime, smatraju bližom oznakom neke riječi u nadređenoj rečenici.

Grupa autora (Brigitta Haftka, Horst Isenberg, Fritz Jüttner, John Pheby, Renate Steinitz i Wolfgang Ullrich Wurzel) najnovije gramatike sastavljene pod stručnim vođenjem Karla Ericha Heidolpha, Waltera Flämiga i Wolfganga Motscha, a izdane u DRNj¹⁵ određuju odnose u složenoj rečenici na temelju kombiniranih formalnih i semantičkih kriterija: složena se rečenica objašnjava kao povezivanje različitih struktura u jednu, novu strukturu s kojom je vezana i jedinstvena namjera. Svaka je struktura nosilac određene semantičke funkcije.

Sažetak bi, prema tome, glasio: većina autora smatra da između rečenica koje tvore rečenični sklop, osim usporednosti, postoji i odnos podređenosti.

Kriterije za određivanje odnosa usporednosti i podređenosti možemo podijeliti na tri skupine.

Semantički kriteriji — primjenjuje ih samo H. Paul kada govori o logičkoj podređenosti.

Formalni kriteriji — javljaju se kod svih autora: H. Paula — red riječi uvjetovan odnosom podređenosti; W. Junga — odnos podređenosti uvjetuje položaj glagola na kraju rečenice i upotrebu veznika ili zamjenice na njezinu početku; Dudena — rečenica zauzima isto mjesto kao dio rečenice; I. Dala — odnos usporednosti određuje se prema načinu povezivanja rečenice, a podređenosti još i prema redu riječi i modusu glagola; Müllerove i Fringsa — podređena rečenica ima istu funkciju kao i dio rečenice; K. Boosta — gramatički kriteriji; H.-J. Heringera — izoliranost rečenice; U. Engela — potencijalna autonomija; Helbiga i Busche — zavisnost uvjetovana odnosom valentnosti.

¹¹ Hans — Jürgen, Heringer, *Deutsche Syntax*, Berlin, New York, 1978.

¹² Ulrich Engel, *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Berlin, 1977.

¹³ Klaus Brinker, *Modelle und Methoden der strukturalistischen Syntax*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1977.

¹⁴ Gerhard Helbing — Joachim Buscha, *Deutsche Grammatik*, Leipzig, *1980.

¹⁵ *Grundzüge einer deutschen Grammatik*, Berlin, 1981.

Misaono-jezični kriteriji — Erich Drach odnose rečenica određuje na temelju uključivanja (*Einordnung*) misaono-jezičnog čina B u čin A.

Izuzetak od navedenog pristupa predstavlja Glinzovo određenje rečenice na temelju sadržaja, dok Brinker problem odnosa rečenica isključuje iz sintakse i određuje kao predmet tekstualne lingvistike.

Pošto smo prikazali različite mogućnosti pristupa određivanju odnosa međuzavisnosti rečenica, opisat ćemo поближе odnos podređenosti (*Unterordnung*) kako ga prikazuju isti autori.

Hans-Jürgen Heringer utvrđuje tri osnovne realizacije odnosa među rečenicama:

Implikacija — postoji između dviju rečenica S_1 i S_2 uvijek kada govornik ako tvrdi S_1 mora priznati i S_2 .

Negacija — kada govornik ne može istovremeno tvrditi S_1 i S_2 .

Ekvivalentnost — označava odnos između dviju međusobno obuhvaćenih rečenica.

Kriterij za ovu podjelu je logičko-semantički.

Hermann Paul odnos podređene i nadređene rečenice поближе određuje na temelju semantičkih i sintaktičkih kriterija.

Zavisne rečenice koje uvodi veznik on dijeli u skupine prema značenju (vremenske, uzročne, pogodbene, dopusne, posljedične, namjerne) i prema funkciji u rečeničnom sklopu (nominativ, akuzativ).

Navedene skupine rečenica mogu se dalje razgraničiti prema tome izriču li činjenicu ili pretpostavku, dakle, prema isključivo logičko-semantičkom kriteriju. Na taj način u dvije podskupine potrebno je razdijeliti odnosne rečenice, vremenske (npr. *als ich ankam — wenn ich ankomme*), dopusne (npr. *obschon ich weiß — wenn ich auch wüßte*).

Walter Jung razgraničava zavisne rečenice, primjenjujući nekoliko kriterija: prema obliku, tj. prema načinu povezivanja (rečenice bez veznika, relativne rečenice, indirektna upitna rečenice, rečenice s veznikom); prema stupnju zavisnosti; prema dijelu rečenice kojem odgovaraju (subjektne, predikatne, objektne, adverbijalne, koje se opet dijele na mjesne, vremenske, uzročne i načinske). Ova se podjela temelji na primjeni semantičkih i formalnih kriterija.

Isti se kriteriji primjenjuju i u Dudenovoj podjeli. Rečenice se mogu grupirati prema dijelu rečenice koji zamjenjuju.

Druga se mogućnost podjele temelji na elementu koji uvodi rečenicu — rečenice koje uvodi zamjenica (odnosne rečenice) i rečenice koje uvodi veznik. Pri tome jedna podjela ne isključuje drugu.

Osnovno načelo podjele zavisnih rečenica u Ingerid Dal jest sintaktičko.

Razlikuju se tri skupine: imeničke, zamjениčke i priložne.

Müllerova i Frings u opisivanju upotrebe i razvoja *daß*-rečenica primjenjuju i sintaktičko i semantičko načelo, tako da kao vrste *daß*-rečenice navode, na primjer, *daß*-rečenicu kao objekt u genitivu ili *daß*-rečenicu kao namjernu, uzročnu i načinsku rečenicu.

Johannes Erben dijeli rečenice prema formalnim načelima, odnosno prema njihovoj funkciji u rečeničnom sklopu: subjektne, objektne, priložne, predikatne i atributne.

Ulrich Engel dijeli zavisne rečenice najprije prema formalnim kriterijima. Zajedničko im je to što vrše funkciju člana unutar nadređenog konstrukta i što nemaju potencijalnu autonomnost. Podređivanje člana konstruktiva naziva subjunkcijom i razlikuje ove subjunkcije: dopunske i atributivne rečenice s funkcijom

jom nadopune; neodređeno generalizirajuće zavisne rečenice; odnosne; adverbijalne; odnosne rečenice koje se nastavljaju na prethodno. Na oblik zavisne rečenice, međutim, utječe također i dubinska semantika.

Helbig i Buscha smatraju zavisne rečenice dodacima odgovarajućem korelatu u glavnoj rečenici, tako da se mogu smatrati atributnim rečenicama u najširem smislu riječi. Značenja zavisnih rečenica objašnjavaju odnosom prema korelatu u glavnoj rečenici tako da razlikuju, npr., subjektne i objektne rečenice te prema uvodnoj riječi zavisne rečenice, npr., adverbijalne rečenice.

Gramatika Akademie-Verlaga smatra da se zavisne rečenice mogu grupirati prema veznicima koji izražavaju specifični odnos između sadržaja (Sachverhalte) glavne i zavisne rečenice; prema tom se načelu razlikuju vremenske, pogodbene, uzročne i načinske relacije.

Ovaj kratki pregled pristupa opisivanju odnosa između dijelova složene rečenice pokazuje da se pojam »složena rečenica« tumači ovisno o teoretskom polazištu te o namjeni određenog gramatičkog priručnika — naime, drukčije ćemo »složenu rečenicu« objasniti, npr., učenicima nižih razreda negoli studentima jezika.

Isto se tako unatoč razlikama mogu ustanoviti i zajedničke točke koje su odraz zadanosti određenih zakonitosti koje se očituju u građi složene rečenice.

Različiti opisi istog jezičnog fenomena i različiti pristup tumačenju jezično-teoretskog pojma mogu se pokazati vrlo korisnima u nastavi materinskog i stranog jezika kako bi se učenicima gramatika približila problematski.

Zusammenfassung

Ein Vergleich verschiedener Erklärungen des Begriffes »zusammengesetzter Satz« in deutschen Grammatiken zeigt, daß dieser Begriff, wie auch die meisten grammatischen Termini, nicht eindeutig sondern immer von der jeweiligen linguistischen Theorie abhängig ist.